

Gorattity József:

Andrej Belij: Kotyik Letsjev

/Az orosz ezredforduló eszmetörténeti problémái és a szimbolista regény/

Andrej Belij - "Az ezüet galamb" /1909/ és a "Pétervár" /1913-1914/ írója - 1915-ben Svájcban megírta harmadik regényét, a "Kotyik Letsjev"-et.¹ A regény az "Én" című trilógia egyik darabja lett volna - ez a trilógia azonban sohasem készült el.

A "Kotyik Letsjev" filozófiai, mitológiai, pszichológiai elemekkel átevezett "én-regény", amelyben nagy szerepet játszanak az író személyes, önéletrajzi jellegű élményei. Az önéletrajzi ihletés kettős: gyermekkori és felnőttkori élményekből merített az író. A gyermekkori emlékek közül egy különösen foglalkoztatta Belijt: a szülői ház, a "professzor-család". A felnőttorból az író svájci élményei kerültek a regénybe: Rudolf Steiner előadásai, az euritmia, Acsja Turgenyeva hűtlensége és a csodálatos svájci hegyek. Ez a kettős /gyermekkori és felnőttkori/ biográfiai anyag szolgál alappul a regényben megnyilvánuló kétezemponitú világlátáshoz.

Az önéletrajzi ihletés pereze nem azt jelenti, hogy Kotyik Letsjev azonos lenne a három-négy éves Borisz Nyikolajevics Bugajevvel, e hogy a regény harmincöt éves férfija,

Andrej Belij, az író lenne, Bármennyire is egyértelműek a regény önéletrajzi utalásai, Kotyik és a harmincöt éves férfi fiktív alakok. Ebből az következik, hogy a regénybeli önéletrajz - fiktív önéletrajz. A fikció legfőbb bizonyítéka az, hogy a mű alapvetően három "hang"-ra épül: Kotyikéra, a harmincöt éves férfiéra és a szerzőére.

Kotyik önmagára vonatkozó "hang"-ja mindig jelen idejű. A harmincöt éves férfi "hang"-ja pedig, mely legtöbbször a Kotyik által elmesélt élményeket kommentálja, mindig múlt idejű. Az időben távolabb eső dolgok közelebbinek, a közelebbiek viszont távolabbinak tűnnek. Mindez sajátos "időnkivüliséget" ad a műnek. Kotyik és a felnőtt férfi "hang"-ját a szerző "hang"-ja foglalja egységbe - a szerzői "hang" viszont materiálisan nincs jelen a regényben. Ceupán érezzük a hang jelenlétét - az egész regény a szerző megszakitatlan elbeszélése, monológja.²

A háromféle hang nem válik ezét élesen: az elbeszélő hangjával összefogott gyermek- és felnőtt-hang egymásba való áthallása a mű egyik legeredetibb megoldása. De nemcsak a hangok keveredése rendkívüli, hanem az a sajátos nyelvezet is, amelyen a hangok szólnak. Annyira ritmikus ez a nyelv, annyi alliteráció, finom szójáték van benne, hogy a regény szabadvereként hat. Ennek a prózának zenéje van, lüktetése és tánca.

A sajátos nyelvezet Belij - és az orosz szimbolizeták - számára nem ceupán formai, hanem elvi kérdés is volt. Ennek

gyökerei az orosz romantikába nyúlnak vissza. Zeukovszkij, majd Tyutcsjev versével bekerült az orosz irodalmi tudatba a kifejezhetetlen belső tartalmak problematikája. Az orosz szimbolizmus - mely végső soron neoromantikus irányzatnak tekinthető - a romantikusok által fölvetett kérdésre /hogyan fejezhető ki a "kifejezhetetlen"?/ kereste a választ. Ez figyelhető meg Belijnél is.

A kiindulópontot Tyutcsjev egy sora szolgáltatta: "A ki-mondott gondolat hazugság."³ Vegyük a "kifejezhetetlen" szavakkal - legalábbis olyan szavakkal, melyeknek hagyományos tartalmuk van vagy már teljesen tartalmatlanok - nem mondható el. De valahogyan ki kell fejezni a "kifejezhetetlen"-t, hisz éppen ez a művészi alkotás, az irodalmi mű célja.

Belij három módját alkalmazta a kifejezésnek:

- 1/ a szimbólumot - mely vagy hagyományos szavakkal elmondott új tartalmakat jelent, vagy pedig olyan új tartalmakat, melyek csak az író által létrehozott új szavakkal fejezhetőek ki;
- 2/ a zenét;
- 3/ a gesztusokat.

A "kifejezhetetlen kifejezések" mindhárom módja megtalálható a "Kotyik Letajev"-ben - hol egyenes, hol közvetett utalások formájában.

1. A szimbólumok

A regényt bonyolult szimbólumrendszer szövö át. A szimbólumok a regényben a következő módon jönnek létre: a Kotyikot körbevevő tárgyak, jelenségek, személyek, a vele és velük megtörtént események Kotyik tudatában átészürődve jutnak el az olvasóhoz, miközben keverednek a harmincöt éves férfi tudatán átészürődő kultúrtörténeti /főként mitológiai és filozófiai/ elemekkel. Ezen a szinten a gyermekkori és felnőttkori élmények már nem mint életrajzi adatok érdekesek, hanem mélyebb értelmet kapnak: a tudat fejlődésének egyes mozzanatai fogalmazódnak meg. Ugyanakkor megsejtetik a tudatos és tudattalan különbségét - de egylényegűségét is: a harmincöt éves férfi a maga tudatosságával behatol a gyermeki tudattalan világba.

Belíjt mindig is izgatta az a probléma, miként lehet a tudattal "betörni" a tudattalanba, hogyan lehetne kifürkészni vele ennek titkait.⁴ Ha a tudat behatol a tudattalanba, megszületik a mítosz. A mítosz születése a szemünk előtt játszódik le: egymássaléltiségében, pontosabban egymással való kavargásában tárul elénk a világ keletkezésének és a gyermek eszmélésének folyamata. Belíjt kozmikus méretű, őskaotikus állapotot ábrázol, melyből fokozatosan kibontakozik a Föld, körvonalazódnak a szárazföldek és a tengerek; a kisgyermek számára pedig érezhetővé válik saját testének "kidudorodása" - ráébred önnön létére, megjelennek a tárgyak körvonalai. Mindez ösídők óta folyó kavargás eredménye. Aztán tejtekok

keletkeznek a tengerekben, és megszületik az élet; a gyermek tudatában pedig a gondolatok és tárgyak tajtékjai ceaponganak. A világ az ősi mitoszok idejét éli; a gyermek pedig az első "te - vagy" élményét. Vagyis: a még fejletlen, gyermeki tudat párhuzamban áll az emberiség prehistorikus állapotával.

A világ keletkezésének és a gyermek eszmélésének egymásba fonódása ad magyarázatot anya és tenger közötti azonosságra. Az őseredeti anyai vonás az egyes embernél az emberiséget magában hordozó ősi tengerhez hasonlítható; a tenger pedig - mint az élet hordozója - az egyes embert szülő anyja megfelelője: "Tengerekben születtünk, bennünk világok vannak - a tengereké; az Anyáké."

Az ősi földi élet és a gyermeki lét a regényben továbbra sem válik szét: a Földön megjelennek az őshüllők, a minotaurusok - és Kotyiknak is minotauruszoként "mászik elő" valahonnan Vaezja nagybácsi. Az őskaotikus állapotot, az anyák és a tengerek életadó voltát, valamint a dinoszauruszokat Kotyikban az anya hangja tudatosítja: "Mindezt anyám hangja véste belém; >Mintha tűzben égne! <"

Nem véletlen, hogy az anyára történik hivatkozása, ugyanez a tűz - az apa; azaz a víz - az anya párja: "Belülről ég; kívülről meg - ráhull a köntös pernyéje; a köntös őszeszajtott alja alatt biborlánggal epékedik; és ő - tűzhányó; a Nem-papa olyan mint ... az Etna; kialvóban van; olykor dübörögve körül fog ... bennünket: folyékony tűzorkánnal."

Tűz és víz, a két ősi, ellentétes, de mégis összetartozó elem az élet hordozói, mint ahogyan az apa és az anya is egy új emberi lét teremtői.

Anya és tenger, apa és tűz közötti hasonlóságok és összefonódások arra engednek következtetni, hogy az embert valami őseredeti kapocs köti össze egy benne kialakult mitikus anya- és apaképpel. Ez az őseredeti kapcsolat az, melyet a kisgyermek legelőször átél, e ehhez az átéléshez nincs szükség fejlett, "tudatos" tudatra - mindezt a tudattalan építi magába -, a őseredetiessége miatt archetípussá válhat: az anya és az apa archetípusaivá. A szülőkhöz való archetipikus viszony a legősebb és legmélyebben átélt kötődés - Jung szavaival: "egység a közös tudattalanságban".⁵ Ez az egység könnyíti meg a tudattalan gyermek számára a létezését.

Az anya és apa archetípusa azonban rút oldaláról is megmutatkozik: bosszorkányokhoz hasonló öregasszonyok képében. Ezek már nem kibontakoztatják, hanem fogva tartják a gyermek nyitódzó értelmét. Feléled a közös egységből való kizakadás vágya; a mitizált archetipikus anya és apa Jungnál a valóságos anyává és apává, Belinejél pedig Kothyik szüleivé értékelődik át.

Az átértékelés képessége viszont már egy új, magasabb szintet képvisel az ember tudatának fejlődésében, Kothyik is csak ezen a szinten ismerheti meg szüleit. A szülők megismerésével pedig bekerül tudatába a környező világ is. Ez a szemlélődés

tudatosítja benne önnön létének mását, a rádöbbené arra, hogy ő egy más, új korok ember: "Negyedik születésnapon kettéváltotta az életet: sintho egy korokból egy másikba hulltem volna át - megérttem a nemzedékeknek egyik korokából a másikba való áthullását: az idők áttetűző emberröpte mögött világosan láthatóvá válik - a korok angyala - egy más korok világát nekem: -"

Ugy gondolom, a regénynek ez a része, amely megmutatja, hogy Kotyk nem csupán egy új individuum megtestesítője: Kotyk az új kor emberének ezimbólumává válik; a közlése pedig az egyén eszének bemutatásáról egy magasabb szintre helyeződik át: ez a szint Belij szerint a XIX, és XX. század határán élő emberek általános, mindenkire érvényes jegyeit foglalja magában. E jellegzetességek közül a legjelentősebb a XIX. századdal való szembenállás, mely a szülők és a Kotyk közötti el-
lentétben realizálódik.

Az apa - matematikus: komoly, megfontolt ember. Az ő világa az egyetem, a dolgozószoba, a számok, differenciálok és integrálok. Környezetében megjelennek a tudósok, és megjelenik Pompul, aki Londonba járt statisztikai adatokat gyűjteni. Még a hangok is monotonná, mechanikusává válnak az apa környezetében: a dolgozószobából csak a toll ütése kopogása vagy az apa ujjainak dobolása hallatódik. A papa névnapján pedig, amikor megjelenik a sok-sok tudós, Pompul hangja így hangzik: "Bu -

bu - bu: statisztikai adatok azerint ... bu". Ebben a világban minden szigorúan tudományos, minden dolog racionális magyarázatot kap. A tudósok az állam épületének tartóoszlopai, s a világ a tudósok vezetésével, a matematika, a természet-tudományok szigorú törvényei azerint tovább fejlődik. Mintha csak Comte fejlődés-elméletének pozitív stádiuma érkezett volna el...

Kotyik anyjának életmódja teljesen különbözik az apától. Az anya világa: bálai termek, üzletek, a szabóság és az operett. Legfőbb jellemzői: a tűllők, fodrok, rikitó szinak, semmitmondó operett-szövegek. Ebből a kieszerőségből következik a "Mama elbeszélései" c. fejezet is. Az anya minden részletre kiterjedő aprólékossággal számol be leánykoráról. Magiamekadünk házuk oszlopos előcsarnokával, az üzletember nagypapával, apró házi perpatvarokkal, bálokkal. Ebben a fejezetben fontosnak tűnik a biborpiros plüsepuff, a vakarózó pincaikutya, a nagypapa makulátlan fehérségű mellénye és vastag szivarja. A sok részletből alig-alig fejthető fel a neke tulajdonképpeni fonala: az üzletember nagypapa vagyont gyűjt, halála után a család elszegényedik; a leány - Kotyik anyja - pedig a szegénységből egyetlen módon szabadulhat: érdekházasságot köt. A történet is, az előadás stílusa is olyan, mint egy rossz naturalista családregényben.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a "Kotyik Letajav"-ben az apa alakja a XIX. század nagy filozófiai áramlatának, a pozi-

tivizmusnak képviselője; az anya pedig a többé-kevésbé a pozitivizmushoz is kapcsolódó, szintén XIX. századi művészeti irányzatnak, a naturalizmusnak megszemélyesítője. Kotyik ezekben állását a két irányzattal először az jelzi, hogy a pozitivizmus is, a naturalizmus is túlzásokban nyilvánul meg. A torzítások következtében komoly oldaluk elvész; irónikusan hatnak. Tulajdonképpen nem is a pozitivizmus és a naturalizmus van jelen a regényben, hanem azok paródiája. Ez viszont a pozitivizmusnak és a naturalizmusnak - mint a XIX. század vélt érdekeinek - teljes degradálódását eredményezi.

A XIX. századdal való ezekbenállás nem mint új dolog fogalmazódik meg a regényben. Találkozhattunk ezzel már a "Pétervár"-ban is, ahol a régi és az új ellentéte sajátos nemzedéki probléma formájában volt jelen. A két nemzedéket Apollón Ablev-hov, az apa, és Nyikolaj Ablevhov, a fiú képviselte. Hogy apa és fia közötti ellentét nem csupán nemzedéki ezekbenállás, hanem két kor ezekbenállását jelenti, bizonyítja a "Pétervár" egy részlete: az apa a pozitivizmus /Comte/, fia pedig a szubjektív idealizmus /Kant, ill. neokantizmus/ követője.⁶

Apa és fia közötti ellentét - mint láttuk - a "Kotyik Letajev"-ben is megtalálható. Kotyik azonban nemcsak apjával, hanem anyjával is ellentétben áll. Ellentét van továbbá az apa és anya képviselte két nézet között is. Az apa és anya közötti ellentét a gyermekevelés "miként"-je köré tömörül: az apa unalmas tudósak neveli Kotyikot, az anya viszont féltve őrzi

fiát minden szellemi megerőltetéstől - a koraérettségtől, a "fejlődéstől". S bár Kotyiknek mindkét életforma /apai és anyai/ igen egyezzerűnek tűnik, egyiket sem teheti magáévá. Rá kell jönnie, hogy ez számára a két életforma nem megfelelő. Bele kell törődnie, hogy nem tartozik sem az apjához, sem az anyjához. Milyen lehetősége marad? Kotyik megkísérli megtalálni azt a valakit vagy valamit, akihez vagy amihez tartozhat. Ezt a valakit véli fölfedezni Raisza Ivanovnában, a végtelen jóságú nevelőnőben; Szonya Dadarcsenkóban, és még egy kis, fából faragott bohócban is.

Raisza Ivanovnában nem találhatta meg azt, amit keresett, hiez a nevelőnő nem az evilági zavaros életre termett - az ő alakja talán a "távolai kedves" szimbóluma. Szonya Dadarcsenkóban sem találhatta meg Kotyik a valakihez-tartozás élményét, hiez Szonya alakja a szerelmet asszociálja, amelyben éppen a mű megírása előtt csalódott nagyot az író. A kis bohóc-figurában esetleg megtalálhatná Kotyik, amit keresett: "Jusson már eszedbe! Hiez ez - én vagyok! Az ősi hajdankor," - "mondja" szavak nélkül a bohóc. Ám ez nem igaz: a bohóc nem a régmúlt képviselője - csupán csalás, ámtás, mint ahogyan a regény másik bohóca, Kljoesztja is az.⁷

Ha mármost Kotyik nem tartozhat sem az apjához, sem az anyjához, sem senki máshoz, e nem akar az apja és az anyja közötti két egyenes által kimetazett matematikai pont sem

lenni,⁸ akkor - bármilyen fájdalmas is - egyedül kell élnie: "Egyedül kellene élnem: én - nem vagyok sem a papámé, sem a mamámé, így hát éljek - egyedül..." Itt már nem csupán a XIX. és XX. század szembenállásának tényéről van szó - mint a Péterváriban -, hanem annak következményéről is: az új kor embere magára marad, gyökértelenül áll a világban.

Kotyikot ősi kapcsolatok fűzik a szülőkhöz. A XIX. század emberét éppen így, ilyen szorosan kötik a XIX. század értékei. Kotyiknak, az új kor emberének fájdalmas az elődökkel szakítani, de ugyanakkor szűkegszerű is. A két korszak határán élő ember tragédiája éppen ezzel kezdődik: érzi az elmúló kor minden hibáját, változtatni is próbál rajta, de a keletkező korszak új életét még elcsajátítani nem tudja.

A két korszak értékeinek harca a "roj" és a "sztroj" kategóriák szembenállásában nyilvánul meg. A régi értékek rendszerbe vannak foglalva, viszont ebben a rendszerben elképzelhetetlen bármiféle változás is: a rendszer megmerevedett séma lett. Az új értékek viszont még csak kibontakozóban vannak: a szakadatlan változás, alakulás jellemző rájuk. A "roj" mint a szüntelen változás jelképe mindig a gyermek tudatával áll kapcsolatban; a "sztroj", a megkövesedetheg kifejezője pedig a külvilág jelenlétét sugallja. A külvilág önmagába, ebbe a szigorú rendszerbe akarja beépíteni a változót, megszabolázní a szüntelenül mozgót. A két ellentétes irányú erő feszítésében Kotyik pontként függ a korszakok határán - mindenkitől el-

hagyatva. De azt hiszem, itt még többről is szó van: a magány nem csupán az elidegenedés borzalmas következménye, hanem az egyéniség, a szubjektum megőrzésének egyetlen lehetősége is.

A "Kotyk Letajev" azonban nemcsak a magára maradt ember regénye, sőt nem is csupán a pozitívizmus és a naturalizmus "ellen-regénye". Mint ahogyan az a regény több részletéből is kiderül, Kotyk számára Moszkva, életének tere, a világot jelentti: "A járdák, az aszfaltok, a parketták, a tűzfalak, a zeákutcák - óriási halmazt alkotnak; ez a halmaz a világ; és a világot Moszkvának nevezik;"... A "világban" hosszú, szűk folyosók vannak, melyeknek falain titokzatos, félelmetes árnyékok szaladgálnak; ott van a gyermekekzoba is, melynek falairól bizonytalan fejekként bámulnak a tapéták mintái; ott van Afroszinya konyhája is, ami talán boszorkánykonyhára, talán magára a pokorra hasonlít; ebben a világban folyton "vieszályok" vannak; ez az a világ, melyben nincs helye az angyali Raieza Ivanovnáknak; ez az a világ, ahol Kljosztja bohóc uralkodik. Mindez értelmetlen, sőtét, űres, zavaros - ezek a világ legfőbb jellemzői.

Volt már szó arról, hogy Kotyk Letajev öntudatra ébredése párhuzamosan jelenik meg a világ, a Föld kialakulásával. Ez a párhuzamoság végigvonul szinte az egész regényen. Látuk, hogyan formálták meg a kozmikus erők a Földet, hogyan alakultak ki a szárazföldek és a tengerek, megismerkedhettünk

a mítoszok és őshüllők világával. A történelem így folytatódik: "... újraélem a barlangkort; újraélem a katakombák életét; újraélem ... a piramisok alatti Egyiptomot..." S miután a szobák óriásvilága összeesett, következik el a reneszánsz, az újjászületés. Az újjászületés pedig már egy új állapotot hoz magával, melynek kifejezője a "bűnös vagyok" kijelentés.

A történelemben tehát így alakul: keletkezés - lét - összeomlás - keletkezés; azaz a történelem körfolyamat. A körfolyamat eredménye egy új állapot kialakulása - s ezzel egy új körfolyamat elindítása.

A történelem a regényben másodlagos dologként jelentkezik: Kótyik újraéli a történelmet: mindenre, amivel itt a földi életben találkozik, ráismer egy őserégi, test előtti /dotyelesznaja/ életéből. A földi élet a maga zagyvaságával, kiúttalanságát jelző ismétlődő történelmével egy régi, szép, elfelejtett lét torz megvalósulása.

Kótyik Letajev öntudatra ébredése, szüntelenül alakuló világszemlélete, az emberről alkotott véleménye, értékeinek formálódása kultúrtörténeti utalásokban kerül a műbe. Így alakul ki a térben és időben való végtelenség s az örök mozgás képzete /Anaximandrosz, Herakleitosz/; s Thaleszom.kereasztül így bontakoznak ki egy misztikus világkép körvonalai. Mivel azonban állandóan változó, alakuló világszemléletről van szó, túl is kell lépni a görög filozófián: "E régmúlt időben el-

játezottam és begyakoroltam a görög filozófia egész történetét Szókratészig; és elvetem. A görög filozófia történetét olvasva: - Nincs mit tanulmányozni rajta: fel kell idézni - magunkban."

Csupán Platón idea-tanából marad meg valami: a visszaemlékezés elfelejtett, ősi világra, az ideák világára, a szférák harmóniájára.

Sokkal erősebben mutatják az új világezelélet formálódását a Szolovjov filozófiájára, Nietzsche: Így szólott Zarathustra c. művére és a keresztény mitológiára történő utalások.

Nietzsche: "Így szólott Zarathustra" c. munkája finom asszociációkban gyakran jelen van Belij regényében. A "Zarathustra" már az "Előszó"-ban megjelenik. Nemcsak a svájci hegyek emléke kísért, hanem a "Zarathustra" is: "Itt állok a hegyeken: ugyanígy álltam, a hegyek között, amikor elmenekültem az emberektől; távoliaktól és közeliaktól; és lent hagytam a völgyben - magamat, ahogy előrenyújtottam a kezeimet ... a mesezi csúceok felé ..." "Itt állok a hegyeken: vár rám az út - lefelé; szörnyű az út lefelé menet ..."

"Zarathustra harmincöt éves volt, amikor elhagyta azülőföldjét és azülőföldje távát, és a hegyek közé húzódott. Itt élvezte eszellejét és magányát, a nem únt rá tíz teljes évig.

Végül mégis más gondolt ezívében, e egy reggel pirkadatkor fölkel, kilépett a napfényre, és így ezólt a naphoz:

.....
Ahogy néked, nékem is alá kell szállnom, amint ezt az emberek hívják, akikhez lemenni készülök."⁹

A hasonlóság, az utalás - azt hiszem - egyértelmű. Míg azonban Zarathustrá bizakodóan "száll alá" magányából az emberek közé, Belij számára ez az "alászállás" szörnyű. /A későbbiekben még látni fogjuk ennek jelentőségét./

Egy másik, igen fontos "Zarathustra" - utalással a regény "Oroezlán" c. fejezetében találkozhatunk. A kis sárga homokkör a sivatagra emlékeztet bennünket, e az "Oroezlán" a "szellem-oroezlánra" Nietzsche "Zarathustrá"-jának "A három átváltozásról" c. fejezetéből:

"De e sivatag magányában végbenegy a második átváltozás: e szellemből itt oroezlán lesz, szabadságot akar zakánni magának, és úr akar lenni e saját sivatagában."¹⁰
Ez az, amire Nietzschehének is, Belijnek is egyaránt szüksége volt: a szellem szabadságára, arra, hogy az új kor emberét ne köthessék évezéados, elnyótt, értékvesztett "értékek".

A rombolás azonban nem egyedüli feladata az embernek: az elvetett értékek helyébe újakat kell teremteni. Nietzschehénél ez így fogalmazódik meg: "Új értékeket teremteni - erre

még az oroszlán sem képes: de szabadságot teremteni magunk-
nak új teremtéshez - erre képes az oroszlán hatalma,

.....

De mondjátok, testvéreim, mire képes még a gyermek, ami-
re az oroszlán sem volt képes? Miért kell a ragadozó állatnak
még gyermekké is válnia? Ártatlanság a gyermek és feledés,
újrakezdés ő és játék, magától gördülő kerék, első mozdulat,
ezent igenlés. Igen, az alkotás játékához, testvéreim, ezent
igenlésre van szükség: a maga akaratát akarja most a szellem,
a maga világát nyeri el, ki elvesztette a világot.¹¹

Ugy érzem, ezt a gyermeket, a "ezent igenlés"-t terem-
tette meg Belij Kotyik Letajev alakjában. S azt hiszem, ebben
az összefüggésben válik igazán fontosá Belij azon kijelenté-
se, hogy "szörnyű az út lefelé menet".

Az "alézállás" motívuma nemcsak Belijnél, hanem az
orosz szimbolizmusban általában központi kérdésként szerepel.
Elsőként Vjacseszlav Ivanov foglalkozott a témával. Az ő gon-
dolatai nyomán alakult ki a következő nézet: Az égi szférák-
ból a földre szállani, vállalni a dionüszoezi világot - ezt
jelenti a "nyitáshozgyenyije". A földi élet képez, lázálom
- ez az irreális világ. Az igazi realitás misztikus, a való-
di világ a szférák harmóniája, a transzcendens. A földi élet-
ből az égi szférák felé törekedni - ezt jelenti a "vezáshoz-
gyenyije". S ha "szörnyű az út lefelé menet", - "felfelé

gyönyörűsége". S az ember, a művész feladata éppen az, hogy a misztikus realitást megteremtse, e a felfelé vezető utat megmutassa.

Egy dologról azonban nem szabad megfeledkeznünk: az orosz szimbolisták számára a káoszban uralkodó Dionüzeosz alakja összefonódik Krisztus alakjával: mindkettő a "szenvendő istenség" típusát képviseli.

A "Zarathustra"-ban elhangzik még egy igen fontos kijelentés: "Isten meghalt!"¹² Ez a kijelentés ad magyarázatot az új kor emberének a világ kaotikusságára, értelmetlenségére és céltalanságára. Ennek eredménye a történelem körforgásáról, ebből következően a világvég közeledéséről, Krisztus második eljövételéről, az apokaliptikusról alkotott elképzelés. Nietzsche kijelentésére /"Isten meghalt!"/ a regényben történik egyenes utalás: "Támadjon fel az Isten." - mondja az apa.

Ami ennél azonban fontosabb: a regénybe belekerül a Nietzsche kijelentéséből eredő, a századforduló orosz gondolkodására jellemző világvége-hangulat, a Krisztus második eljövételébe vetett hit. Az apokaliptikus várakozáshoz, Krisztus második eljövételéhez teremt Belij atmoszférát Vlagyimir Szolovjov megjelenítésével. Ez azonban már átvezet bennünket egy másik kultúrtörténeti problémakörhöz, a keresztény mitológiához.

A keresztény mitológia több vonatkozásban is megjelenik a műben. Találkozhatunk a fényes ceillaggal, a Paradisoannal, a Pokollal, a az ördögi figurák több változatával /Jakke, Kljoeztja bohóc, boe/. A legfontosabb keresztény mitológiai utalás a megfeszített Kriezthus alakja: "Megjött, megjött, megjött: megjött - az Én ... Képzeljünk el egy ceontvázat: kereszt alakban ezétvetette kezét - ceontokat; és - mozdulatlanul szétterült, hogy ... harmadnap feltámadjon..."

o "A koponya szemlélése vigasztal, emlékeztet; és homályosan tanít is valamire; a szemöldökivek mozdulata ismerős nekünk; ez a szárnyra kapott Én mozdulata, azé, aki kikelt a koporósfedél elől, a barlangból, hogy egyezzen a mennybe ... hogy ... visszatérjen hazájába..."

Az idézett két részletből kitűnik, hogy Kotyik "Én"-je valahogyan kapcsolatba kerül Kriezthus alakjával. Ha most még azt is számításba vesszük, hogy Kriezthus hovatartozása is, és Kotyik Letajevé is bizonytalan, arra kell következtetnünk, hogy Kotyik és Kriezthus alakja a regényben összekapcsolódik, szinte eggyé válik. Az azonosulás vágya nem is lehet kétséges, hisz Kotyik a regény folyamán lázasan keresi önmagát: "- Miért van ez így: itt vagyok - én; és itt van - Kotyik Letajev ... Hát ki vagyok én? Kotyik Letajev? ... És - én? Hát hogy van ez? És miért van ez úgy, hogy én - én vagyok? ..." Úgy tűnik, "Én"-jét a Kriezthushoz való hasonlatosságban

találja meg. Köttyik mintegy önmagában hordja Kriegtust. De Belij ezert így van ez minden emberrel: Kriegtus bennünk rejlik.¹³ Ezért van Belijnél oly fontos szerepe az egyénnek, az egyéniségnek.

Még egy dolgot figyelembe kell vennünk: a "Boa" c. fejezetben Köttyik kijelenti: "Nyomaszt az elveszett Paradicsom emléke; én is - jártam a Paradicsomban." Itt derül ki pontosan, mi is az, amire a földi életben visszaemlékezik, mi is az a ezférák harmóniája, az ideák világa, melybe a kaotikus földi életből elvágódik.

Az ember tehát ismeri test előtti állapotából a harmóniák világát, a Paradicsomot. De ismeri a földi élet értelmetlenségét és kilátástalanságát is. Ebből az következik, hogy az ember vissza akarja ezerezni az elveszett Paradicsomot. S mert az ember hasonlatos Kriegtushoz, a Paradicsom visszaezerezéséért vállalnia kell a megfeszítettét, hogy aztán feltámadhasson. Önmagunk megfeszítettésével válthatjuk csak meg önmagunkat és az emberiséget. Nincs más kiút: ez az egyetlen remény. És segítség sincs: az ember magára maradt.

Az önmegfeszítés, az önmegváltás - mint látjuk - a regényben fontos problémát takar. E motívumot azonban nemcsak a keresztény mitológiára, hanem a buddhizmusra történő utalás is megteremti. A buddhizmus nem itt vetődik fel először a regényben. Hisz Belijnek a földi életéről vallott nézetei

meglepő hasonlóságot mutatnak Buddha tanáival: a földi élet értelmetlen, kaotikus; az ember egy ezörnyű "történelmi" körforgásban, a ezenazárában vergődik, melyből karmával, nagy tettel juthat csak ki. Belijnél a karmát az önmegváltás, a keresztrefeszítés jelenti. Ez viszont már az apokaliptikus várakozás képzetét kelti: Krisztus második eljövételét, az Ige, a Szó megtestesülését: " - ezemplánat lebecsátva állok: és - dobogó szívvel; a két tenyeren - tenyér tenyér alatt! - egyre erőlködök, hogy felemelje a szívembe adott szót: a kie torkomhoz; a torkomat szorítja valami; és nyilvánvalóan érzik a könny; de az ige - nincs felemelve; félig nyitott szájacskámba belefúj az édes szél: a két tenyeren csupán űres levegőt emelt a szájamhoz: ige nincs; Én hallgatok ..." Ez a motívum Steinertől származik: a belégzés - hallgatás; a kilégzés - a Krisztust említendő szó.

Az idézetből azonban kitűnik: ez a szó még nem jött létre - Krisztus még nem jött el újra. De ha majd eljön, új emberezmény és új vallás születik. Az új emberezmény: az örök és önmagát megváltani akaró ember, melynek ezimbóluma, Kotyik Letajev, új, szintetikus vallást teremt. Ebben a vallásban helyet kaphat egyaránt Platón ideatana, Nietzsche és Szolovjev filozófiája, a buddhizmus és keresztény mitológia is. S bár az eljövendő új világ önmagunkban, a szubjektumban formálódik, egyén és emberiség problémája azonosává válik - a Paradicsom, a boldogság utáni vágyban. S talán ez

az, ami meggyarazatot adhat a regény utolaló, általános érvényűséggel megfogalmazott mondatára is: "Meghalunk Krisztusban, hogy feltámadjunk a Lélekben."

2. A zene

Belijnek a zenéről - mint a "kifejezhetetlen" kifejezésének másik módjáról - alkotott véleménye egyértelműen megfogalmazódik a regény "Zene" c. fejezetében: "A zene - az emlék kagylóinak ezétnyílása és szabad átjárás egy más világba..." A zene csodálatos dologra képes: a harmóniák világába vezet az embert.

Belij nemcsak elmondja, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonít a zenének, hanem megkísérli zenévé változtatni regényét: ezintéziat próbál teremteni zene és próza között. /Tulajdonképpen ennek a törekvésnek eredménye négy "Szinfónia"-ja is/.¹⁴ A zeneiséget legjobban ritmussal érzékelteti az író. A "Kotyik Latejev" ritmusa snapeasztusokból és daktilusokból álló verssorokra emlékeztet. Általában egy hangsúlyos és két-három hangsúlytalan szótag alkot egy ritmikai egységet:

" - " Я один / в необъятном. " /
- " Ничего / внутри: / всё - во вне " ... /
И опять / угасал. / Сознание, / расширяясь, /
бежало / обратно. /

- " Так нельзя, / так нельзя: / Помогите " ... /
" Я ширюсь " ... - /
- так сказа**л** бы / младе**н**ец, /
если бы мог / он сказа**т**ь... / "15

Nagy szerepet játszanak a zeneiség kifejezésében a rimek is. Nem csupán az olyasfajta "beleő rimekre" gondolunk, mint pl. az "ueceih" - "jueceih" végződéses őszecséendítés, hanem az olyan rimeltérésekre is, melyek bizonyos gondolati tartalmakat emelnek ki. Ilyenek pl.: "ezinyij glaz" - "dobrij glaz", "roj" - "eztroj".

A mű zeneiségét fokozza Belij a másalhangzók őszecséendítésével is. A műben feltűnően sok az affrikáta és a zárhang. Hadd említsék egy példát a "T" hangra: közvetlenül az apa megjelenése előtt ezt olvashatjuk: "to jeszty, to - ceto ot menya ..." Majd nemsokára jön is az apa: "ti - te - te - to - tu".

Valósággal halljuk az apa lépteit. Ebben a példában viszont nem csupán az látezik, hogyan játézik Belij a másalhangzókkal, hanem az is, hogy a magánhangzókkal. A legmagasabb hangfekvésű magánhangzón kezdve a sort, fokozatosan mélyül a hangfekvés - kifejezve ezzel a közeledést: ti, ugyanaz a hang egyre mélyebbnek hallatezik, ha közeledik felénk.

3. A gesztuók

A "kifejezhetetlen" kifejezésének harmadik módja R. Steiner euritmiai iekolájának irodalmi leceapódása. Az euritmia lényege: mozgás és szó szoros kapcsolata. Az euritmikus mozgás ideális esetben átjár húst és vért, s éppen ezért alkalmas bizonyos beleő tartalnak kifejezésére.

Belijnek nemcsak mindennapi viselkedésében,¹⁶ de műveiben is föllelhetők az euritmiával való foglalkozás nyomai. A "Kotyik Letajev"-ben is többesör viszetérnek a "ritmus", "pulzus", "lökötés" szavak, melyek mind a mozdulatokkal, gesztuókkal való kifejezés módra utalnak. Még "az emlék emléke" - a regény egyik kulcekifejezése - is mint "édes ritmus" jelenik meg a regényben.

A "kifejezhetetlen" háromféle kifejezési módjával kapcsolatban azonban szólni kell még egy - igen fontos - dolgról.

Belij elbeszélő-technikájának kettős arculata van. Az egyik oldal az, hogy Belij hitt a művészi kifejezés erejében. Ebben látta a ezimbolikus nyelv, a zeneiség és a gesztuók lényegét. A ezimbolikus nyelv "titkos", s felidézi az istenek nyelvét. Mágikus erejű ez a nyelv, hiez ennek segítségével tart a művész kapcsolatot a föld és égi szféra, emberek és istenek között - mint a hajdani mágusok s maguk

ritikus varázsigével. S mivel ez a nyelv az iatenek nyelvéhez hasonlatos, éppen ezért harmonikus is: szintézist alkot azó, zene és gesztus között. /És innen már csak egy lépés a művészet átalakító, embermegmentő feladatába vetett hit: "A művészet új életet teremt, és megmenti az emberiséget." - írta Belij./¹⁷

Az imént említett hármas kifejezési módnak azonban ironikus oldala is van. Úgy tűnik, hogy a "Kotyik Letajev"-ben a ezimbólum mellett megjelenik az "ironikus ezimbólum", a rim mellett az "ironikus rim", a gesztus mellett az "ironikus gesztus". Ezek együttesen a tulajdonképpeni "mágikus nyelv" mellett létrehoznak a műben egy másik nyelvi szintet is: a "mágikus nyelv" paródiáját. Lássunk a ezövegből néhány részletet ennek illusztrálására!

Az "Oroezlán" c. fejezetben pl. Belij létrehoz egy ezimbólumot, az "oroezlán" ezimbólumát. Az utalásokból kiderül, hogy az "oroezlán" a szellem szabadságának ezimbóluma. Az "oroezlán" utáni fejezetben /"Húsz év múltán - harminc év múltán"/ viszont kiderül: az "oroezlán" nem is oroezlán, ceupán egy bernáthegyi kutya, amelyiknek "Lev", azaz "Oroezlán" a neve. Ha viszont az "oroezlán" nem oroezlán, akkor nem jelentheti a szellem szabadságát sem - tehát a ezimbólum már nem is ezimbólum. Belij azonban ebből a "nem-ezimbólum"-ból leitmotívot, pontosabban hamis leitmotívot

kerekít, amikor is megjegyzi: "Nem sokkal később, ahogy a
kie körhöz vezető Toloztoj utcán haladtam..."

Az olvasó ismét a "Lev"-re gondol, s később, amikor a
regény egy másik részletének címként ezt olvashatjuk: "Lev
Toloztoj", már nem is tudjuk igazán eldönteni: valódi vagy
hamis leitmotiv folytatódik-e itt. Vagy talán mind a kettő?
Miez egyrészt tudunk Toloztoj szabadulni vágyásáról, futásá-
ról, s arról, micsoda zseniális gesztusként értelmezte ezt
Belij. Másrészt viszont a "Lev Toloztoj" fejezetben úgy esik
ez a neves íróról, mint egy teljesen ismeretlen valakiről,
aki talán nem is olyan fontos ember. A hangnem is teljesen
közvetlen: a tekintélyelv minden lehetőségét kizárja Belij
egyetlen mondattal: "Lev Toloztoj - ki az?"

Található a műben ironikus gesztus is. A "Humor" c.
fejezetben megismerkedünk Sűgér bácaival, akinek gesztusai,
mozdulatai a "ju" betűre emlékeztetnek. Ez persze még nem
elegendő ahhoz, hogy a fejezet a "Humor" címet viselje - ilyen
alapon csupán "ju" kellene legyen a cím. Viszont ha figye-
lembe vesszük a "mágikus nyelv" paródiájának jelenlétét a
műben, érthetővé válik a cím: a fejezetben megnyilvánuló
gesztus nem igazi gesztus, ebben a mozdulatban nincs semmi
harmónia - csupán tréfa az egész.

Hasonló a helyzet a rimmel is:

"Клоун Клёся хоронится там, - в туманных огнях: набе-
гающих днях; Клоун Клёся погонится на чёрноярких конях." 18

A háromszor ismétlődő "-nyak" végződés elértekteleníti, ne-
vetezéssé teszi a rímet: ez már nem is rím, csak valami
mosolyt keltő "majdnem-rím". /Ne feledjük: a rím - zenei
elem a prózában, így a rím paródiája a zeneiség paródiája
is./

A regényen - a "mágikus nyelv" paródiája mellett - vé-
gigvonul egy másik ironikus motívum is. Ez a motívum a gyer-
meki gondolkodás sajátosságaira vezethető vissza. Arról van
szó, hogy Kotyik Letajev minden, a környezetében elhangzó
képes beszédet szó szerint értelmez, sőt a számára furcsa,
ismeretlen eseményeket is szó szerint magyarázza.¹⁹ Gondol-
junk pl. az izákoságtól leégő Bleacsenezkijre, akiből égő
fahasáb lesz Kotyik tudatában, vagy gondoljunk Pomulra, aki
elöl menekülnek a bérkocsisok, mert összetöri a kocsikat.
Igazán nagy jelentősége akkor van ennek a technikának, ami-
kor olyan tárgyakhoz, személyekhez fűződik, melyek központi
helyet foglalnak el a regényben. Pl. az apa azért válik a
tűz képviselőjévé, azért lesz Etna ill. Héphaesztoosz, mert
egy alkalommal fölgyújtotta cigarettaívával a függönyt; a
Biblia kigyója pedig Bleacsenezkaja boájának képében kísért.

Összegzésként

Láttuk, hogy Belij - megalkotva a pozitívizmus és a naturalizmus paródiáját - elutasítja a XIX. század értékrend-
szerét, Közben - ezüntelen változásban és alakulásban - új
értékek jelennek meg. Az új értékek keletkezésének cauce-
pontja a Krisztussal való azonosulás, önmagunk keresztre-
feezítése és megváltása. Viszont azt is láttuk, hogyan je-
lentkezik minden egyes kifejezőeszköz /szimbólum, zene, gesz-
tus/ mellett azok paródiája is; e miként válik ironikusá a
szó szerinti értelmezés következtében minden egyes komoly
szituáció. Belij annyira következetes a komolynak és ironi-
kusnak együttes megjelenítésében, hogy még a keresztrefeezi-
tés - önmagunk megváltásának talán egyetlen lehetősége - is
kap némi ironikus árnyalatot. Köttyik keresztrefeezítése
- összehasonlítva Krisztussal - minden komolysága mellett
is kissé ironikusan hat: "- akkor előjön az aszonyok cao-
portja egy keresztrel: leteszik az asztalra; és engem ott,
az asztalon, rászögeznek a keresztre."

Abból kiindulva, hogy Belijnél minden dolog egyaránt
komoly és nevetségös, Nagy István a következő megállapítás-
ra jut: Belij 1905 után megingott a szlovjovi eszmékben; a
művészet és az ember teurgikus feladatába vetett hitében.²⁰
Véleményem szerint más problémáról van szó.

A "Kotyik Letajev" egyik fejezete a "Vlagyimir Szolovjov" címet viseli. Kotyiknak Szolovjov is ismeretlen - mint ahogy Tolztoj is az volt -, de a nagy filozófus-elődről mégsem ír Belij a komoly részlet mellé egy ironikusot is, mint ahogyan azt Tolztoj kapcsán teszi. A regényben megjelenik ugyan két - Szolovjovról alkotott - ellentétes vélemény :
"- Nézd, ő fényes egyéniség! - Nagyon veszélyes ember!" - de ez egyik sem Kotyik véleménye. Kotyik a következőket gondolja Szolovjovról: "Szolovjov, tudom, vakítóan fényes egyéniség lesz itt; és eliramlik a függönyön át - felrepül az égbe! ...". "Ennek a Vlagyimir Szolovjovnak a tündöklése, ott, a távolban, a köpönyegével meg az arcával együtt, a kettőse sugárra emlékeztet: fénykoronggal a közepén."

Mindebből arra következtetek, hogy Szolovjov eszméit Belij komolyan vette; nem volt benne "bizalmatlanság" a szolovjovi tanok iránt - értékük Belij szemében változatlan maradt. /Ugy gondolom, más vonatkozásban ugyan, de erre utal Szilárd Léna is "Andrej Belij és James Joyce" c. tanulmányában./²¹

Szolovjov írt néhány paródiát az orosz szimbolisták első nemzedékének költeményeire /"Paródiák az orosz szimbolisták c. kötet verseire"/ és a saját műveire is. "Vl. Szolovjov ezíveesen parodizálta a saját alkotását /ld. Fehér lilium/, készített magának ironikus sírfeliratokat stb.

Ezzel előkészületeket tett a költő alakjának is, és a számára legjelentősebb misztikus eszméknek is ironikus-bohókás megjelenítéséhez, amely különösen majd Andrej Belijre lett jellemző.²² - írja Szilárd Lóna.

Mint látjuk tehát, Belij még ebben az írói-magatartási viszonyban is Szolovjov hű követője maradt. Az a tény tehát, hogy Belij a teurgikus művészet kifejezőeszközeinek paródiáját is megalkotta egy és ugyanazon művön belül, sőt mi több, olyan esztuációkat teremtett, amelyekben a legkomolyabb eszmék mögött is ott bujkál az ironikus mosoly; az nem a szlovjovi teurgikus művészetről és emberről szóló tanok elvetését tükrözi, hanem a századelő értelmiségének általános válsághangulatát.

Az általános válság megjelenítésének szempontjából van igazán nagy jelentősége a dionüszoezi világ jelenlétének. Csak a dionüszoezi világban, a karneválon vehet részt minden a maga ellentétével: csak itt lehet együtt keletkezés és elmúlás, gyermekkor és felnőttkor, tragikus és komikus. Ettől egyszerre komoly és ironikus a regényben a keresztrefeszítés is: a szenvedőben együtt van a krisztusi és a dionüszoezi vonás.

S hogy mi okozza a válságot? Talán a földhöz-ragadt-ság, a transzcendens kapcsolatok hiánya. A földön-túlival,

az égi szférákkal keresi a kapcsolatot Kotyik Latajev is a regény folyamán. E kapcsolatteremtés közben vállalja magára a világ, az emberiség megmentésének reménytelen, de mégis nagyzerű, mély humánussal áthatott feladatát.

Jegyzetek

1. Andrej Belij művei közül mindössze csak kettő jelent meg magyarul: "Az ezüst galamb" /Genius, 1926./ és a "Kotyik Letsjev" - ez utóbbi "Keresztrefeszítés" címmel /Magyar Helikon, 1969./ Dolgozatomban az egyszerűség kedvéért a mű eredeti címét használom.
2. Az "Előszó"-t és az "Epilógus"-t olvasva az olvasónak gyanúja támadhat, nem azonos-e a harmincöt éves férfi a szerzővel - annál is inkább, mert a regény megírásának idején Belij valóban harmincöt éves volt. Akár azonos, akár nem, az említett "hangok" kérdésén ez mit sem változtat: a háromféle "hang" - a Kotyiké, a férfié és a szerzőé - akkor is megmarad.
3. F. Tyutcsjev: Silentium! Az eredetiben:
"МЫСЛЬ ИЗРЕЧЕННАЯ ЕСТЬ ДОЖЬ."
4. K.N. Bugajeva: Voszprominyija o Belom; New York, 1981.
5. C.G. Jung: Bevezetés a tudattalan pszichológiájába /Budapest, 1946./
6. " - Cogan, az európai kantizmus legjelentősebb képviselője.

- Bocsdés meg, - a comte-izmusé?
- A kantizmusé, papa ...
- A kan-tiz-mu-sé?
- Pontosan ...
- De hiez Kantot nem cáfolta-e meg Comte? Nem Comte-ról beszél az mégis?
- Nem Comte-ról, papa, hanem Kantról! ...
- De Kant nem tudományos ...
- Comte nem tudományos ...
-
- Nem tudom, nem tudom, barátocskám: a mi időnkben nem így vélekedtek ..."

/Andrej Belij: Pétervár/

7. A "jurogyivij", a "aut" és a "clown" jelentőségére Belij műveiben Szilárd Léna mutat rá. Ugyancsak ő elemzi a közöttük lévő különbségeket is.
A. Blok - A. Belij: Kerekasztal-konferencia, 117-129.o.
/Debrecen, 1981./
8. A pont Belijnél a beszűkülés, a tér hiánya, a degradálódás szimbóluma. A pontba eszközítés, a térségek hiánya már a "Pétervár"-ban is megfigyelhető.
9. Nietzsche válogatott írásai, Budapest, 1972, 221-222.o.
10. Nietzsche: i.m. 233.o.

11. Nietzsche: i.m. 233-234.o.

12. Nietzsche: i.m. 224.o.

13. Hogy az ember Krisztust önmagában hordja, Rudolf Steiner, az antropozófia atyja hirdette. Steiner és Belij szoros kapcsolatban voltak - éppen a "Kotyk Letajev" keletkezésének idején. /A. Belij: Verwandeln des Lebens, Basel, 1978./

14. A zeneiségre való törekvés mellett megjelenik a műben a beszélt nyelv sajátosságainak érzékeltetésére való törekvés is. Ezt a célt szolgálja a sajátos központozás: a kettőspontok és kötőjelek végtelen sokasága. Ez által érzékelhetjük a beszélő szöveget, lélegzétvételét, lassabb vagy gyorsabb beszédtempóját, intonációját. Azt hiszem, jellemző, hogy Belij ezt ezerszer volna, ha regényét az olvasó hangosan olvassa.

15. A. Belij: Kotyk Letajev; München, 1964. 17.o.

16. M. Cvetajeva: Fogoly lélek, Budapest, 1974.

17. A. Belij: Arabeszk i. művéből idézi Nagy István /Blok-Belij: Kerekasztal-konferencia/

18. A. Belij: i.m. 242.o.

19. Horváth János a szimbólumot úgy határozza meg, mint a "képes beszéd", a metafora ezó szerinti értelmezését. Talán Belij is érzett a szimbólumban valami hasonló vonzást? Ha igen, akkor a regénybeli "képes beszédek" ezó szerinti értelmezése nem csupán ironikus, parodiztikus megnyilvánulás, hanem egyfajta szimbólum-magyarázat is lehet.
20. Nagy István: Költészet és kísérlet. Filozófiai Közlemény, 1974. /1-2, 159-164.o./
21. Studia Slavica, 1979. 407-417.o.
22. Ruzsákja litteratura kőnce XIX - maceala XX, veka /1890-1917/ tom 1., Budapest, 1981., 57-58.o.